

“พื้นที่กึ่งสาธารณะ” สื่อสังคมออนไลน์ภายใต้การกำกับควบคุมของรัฐไทย “Semi-Public Space”: Social Media Under the Control of the Thai Government

อัจฉรา รักษ์ติธรรม^{1*}
Atchara Rakytidharm*

¹ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Social Sciences, Faculty of Arts, Silpakorn University

* Corresponding author e-mail: atchara.rak@gmail.com

Received: 13/01/2025 Revised: 19/04/2025 Accepted: 28/04/2025

บทคัดย่อ

บทความนี้ตรวจสอบแนวคิด “ปริณทลสาธารณะ” (Public Sphere) ของเยอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) ที่เสนอว่าสื่อเป็นปริณทลสาธารณะรูปแบบหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย เพราะเป็นพื้นที่ให้ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นในเรื่องส่วนรวมอย่างเป็นอิสระและเสมอภาค ทั้งนี้ มีปรากฏการณ์และงานศึกษาที่ชี้ว่าสื่อสังคมออนไลน์เป็นปริณทลสาธารณะที่เพิ่มพลังอำนาจให้ประชาชนมากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย บทความแสดงปรากฏการณ์บางส่วนที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเพื่อชี้ให้เห็นว่าแม้ประชาชนจะใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์วิพากษ์วิจารณ์รัฐกันมากขึ้น แต่รัฐเองก็ใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ เพื่อตรวจตรา สอดส่อง และควบคุมประชาชนด้วยเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังมี “ขบวนการล่าแม่มดออนไลน์” ที่ทำหน้าที่แทนรัฐคอยสอดแนมทางอิเล็กทรอนิกส์แล้วแจ้งความดำเนินคดีประชาชนจำนวนมาก บทความเสนอว่าในสังคมไทยนั้นสื่อสังคมออนไลน์เป็นได้เพียง “พื้นที่กึ่งสาธารณะ” (Semi-public Space) เพราะประชาชนไม่สามารถแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้อย่างเป็นอิสระจากการแทรกแซงของรัฐ ทั้งนี้ บริบททางสังคมและการเมืองเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างปริณทลสาธารณะและการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยของสังคม และยังเกี่ยวข้องกับความหมายของคำว่า “สาธารณะ” ที่จำเป็นต้องอภิปรายถกเถียงกันอีกมากกว่าเรื่องใดและบุคคลใดบ้างที่มี “ความเป็นสาธารณะ” ซึ่งผู้อื่นจะสามารถวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสื่อได้ตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย

คำสำคัญ: ปริณทลสาธารณะ พื้นที่กึ่งสาธารณะ ประชาธิปไตย

Abstract

This article examines Jürgen Habermas's concept of the “Public Sphere”. He argues that media is a form of public sphere that plays a key role in promoting democracy, as citizens are able to express their opinions on public matters freely and equally. There are also phenomena and studies that demonstrate that social media serves as a public sphere that empowers citizens even more. The article demonstrates specific occurrences in Thai society, pointing out that while citizens increasingly use social media to critique the state, state agencies also employ these platforms for surveillance and control. Furthermore, there is an “online witch hunt movement” that acts like the state, electronically monitoring and prosecuting numerous citizens. The article

argues that, in Thailand, social media could be merely a “semi-public space”, because citizens cannot freely express their political opinions without state sanctions. The social and political context is crucial for creating a Public Sphere and developing democracy. It also concerns the meaning of “public” which should be discussed regarding what and who are included so that they can be critiqued through media democratically.

Keywords: Public Sphere, Semi-Public Space, Democracy

1. บทนำ

เยอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas 1929-ปัจจุบัน) นักปรัชญาและนักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน เสนอว่าสื่อเป็น “ปริณทลสาธารณะ” (Public Sphere) ที่ช่วยทำให้เกิดความเสมอภาคและเท่าเทียมในสังคม เนื่องจากสื่อเป็นพื้นที่ที่ภาคประชาสังคม (Civil Society) จะร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องส่วนรวมได้อย่างเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐเพื่อสร้าง “ความคิดเห็นสาธารณะ” อันเป็นฉันทามติร่วมกันของพลเมือง ปริณทลสาธารณะอาจเป็นพื้นที่กายภาพที่ผู้คนมาพบปะกันแลกเปลี่ยนกันหรือเป็นพื้นที่สื่อ ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทในการนำเสนอความคิดเห็นของพลเมืองแล้วยังมีบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลอีกด้วย

ปัจจุบันประชาชนทั่วโลกมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบและช่องทางที่หลากหลายมากขึ้น โดยผ่านสื่อสังคมออนไลน์ สามารถสื่อสารความคิดเห็นของตนเองไปสู่ผู้คนในวงกว้างได้โดยไม่ต้องพึ่งพาองค์กรสื่อมวลชนเหมือนในอดีต และค่อนข้างเป็นอิสระจากการกำกับควบคุมของรัฐ ในหลายประเทศทั่วโลกการสนทนาในสื่อสังคมออนไลน์ทำให้มีการสร้างกลุ่มหรือเครือข่ายเพื่อโน้มน้าวหรือรณรงค์ให้ผู้อื่นสนับสนุน ตลอดจนการสร้างกระแสกดดันให้ผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องรับฟังและยอมทำตามข้อเสนอ เท่ากับว่าสื่อสังคมออนไลน์ได้ช่วยให้ประชาชนทั่วไปมีอำนาจมากขึ้น และเป็นรูปแบบหนึ่งของ “ปริณทลสาธารณะ” ที่มีพลัง

อย่างไรก็ตาม แนวคิด “ปริณทลสาธารณะ” ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อยู่มากว่าในทางปฏิบัตินั้นเป็นไปได้ยากที่จะมีพื้นที่ที่ประชาชนจะสามารถแสดงความคิดเห็นในเรื่องสาธารณะได้อย่างเสรี และเพียงการมีพื้นที่สื่อสารอย่างเดียวก็ไม่สามารถสร้างสังคมที่เป็นประชาธิปไตยได้ ส่วนในกรณีสื่อสังคมออนไลน์นั้นแม้ว่าจะเพิ่มช่องทางให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องของส่วนรวมได้มากขึ้น แต่แดเนียล มิลเลอร์ และคณะ ก็เสนอว่า สื่อสังคมออนไลน์เป็นได้แค่เพียง “พื้นที่กึ่งสาธารณะ” (Semi-Public Space) (Miller et al., 2016) ที่ไม่ได้สร้างความเท่าเทียมในการสื่อสารของของสังคมเพราะประชาชนแต่ละกลุ่มมีโอกาสในการเข้าถึงสื่อสังคมออนไลน์ไม่เท่ากัน ขณะที่ฝ่ายรัฐนายทุน และกลุ่มผู้มีอิทธิพล ก็ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการครอบงำทางความคิดของประชาชนด้วยเช่นกัน

บทความนี้จะนำเสนอกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเพื่อแสดงให้เห็นว่าสื่อสังคมออนไลน์ไม่ใช่พื้นที่ที่ประชาชนจะสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี ตามแนวคิด “ปริณทลสาธารณะ” ของฮาเบอร์มาส ประเทศไทยมีความพยายามปิดกั้นสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น มีการสั่งระงับการใช้งานเว็บไซต์จำนวนมาก การออกกฎหมายเพื่อจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการใช้พื้นที่ออนไลน์ รวมทั้งมีการดำเนินคดีประชาชนที่แสดงความคิดเห็นทางการเมืองผ่านสื่อสังคมออนไลน์ โดยมีข้อมูลว่าระหว่าง พ.ศ. 2563 - 2566 มีประชาชนผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ถูกดำเนินคดีอย่างน้อย 147 คดี (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565ก) ด้วยข้อกล่าวหาว่ากระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112 (ต่อไปจะเรียกว่า คดี 112) ซึ่งนับว่าเป็นความผิดที่ร้ายแรงในสังคมไทย ในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในบริบทที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนหลายกลุ่มโดยมีข้อเรียกร้องให้ “ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์” และทำให้มีผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์จำนวนมากแสดงความคิดเห็นเรื่องดังกล่าวจนถูกรัฐดำเนินคดี สื่อออนไลน์จึงกลับกลายเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยจากการที่รัฐใช้สอดแนม (Surveillance) แล้วตั้งข้อหาเอาผิดประชาชน

2. แนวคิดว่าด้วยปริณิณทสาธารณะ

ในหนังสือชื่อ The Structural Transformation of Public Sphere: An Investigation of a Category of Bourgeois Society ของ Habermas (1993) เสนอว่า สังคมประชาธิปไตยจำเป็นต้องมี “ปริณิณทสาธารณะ” ซึ่งพลเมืองสามารถใช้แสดงความคิดเห็นในเรื่องส่วนรวมได้อย่างเต็มที่และเท่าเทียมกัน วิพากษ์วิจารณ์รัฐได้อย่างอิสระโดยไม่ถูกจำกัดด้วยกฎหมาย ตลอดจนสร้างข้อเรียกร้องต่อรัฐและข้อเสนอสู่สังคม ความเป็นสาธารณะ (Publicity) โดยนัยนี้เน้นความโปร่งใส (Transparency) และเปิดเผย (Openness) (Finlayson, 2016) การแลกเปลี่ยนในปริณิณทสาธารณะต้องใช้เหตุผล เปิดกว้าง และเสมอภาค ไม่มีการ ชักจูง บังคับ ช่มชู้ คุกคาม หรือออกคำสั่งต่อใครก็ตาม

ฮาเบอร์มาสพัฒนาแนวคิดเรื่องปริณิณทสาธารณะจากพัฒนาการความเป็นประชาธิปไตยในสังคมยุโรป แต่เดิมเหล่าชนชั้นสูง ได้แก่ นักบวช กษัตริย์ คนในราชวงศ์ และขุนนางอ้างใช้คำว่า “สาธารณะ” เมื่อพวกเขาบริหารจัดการเรื่องต่าง ๆ ของส่วนรวม ปลายศตวรรษที่ 17 เมื่อทุนนิยมพัฒนาขึ้นพร้อมกับความก้าวหน้าทางศิลปะวิทยาการ ชนชั้นกระฎุมพี (Bourgeois) ซึ่งหมายรวมถึง พ่อค้า ปัญญาชน นักคิด ศิลปิน ฯลฯ เริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น และพยายามเข้าไปมีบทบาททางการเมืองด้วย เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้พบปะกันตาม ร้านกาแฟ สโมสร ร้านเหล้า แกลเลอรี ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหล่าชนชั้นสูงไม่นิยมเข้าไป พวกเขาก็จับกลุ่มกันแสดงความคิดเห็นเรื่องบ้านเมืองและวิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นปกครองว่าไม่ได้เป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่และใช้นโยบายที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม พวกเขาจึงต้อรองให้ตัวแทนของชนชั้นกระฎุมพีเข้าไปมีส่วนร่วมบริหารกิจการบ้านเมืองมากขึ้น คำว่า “สาธารณะ” จึงค่อย ๆ เปลี่ยนความหมายทั้งในแง่ของการนิยามความเป็น “ส่วนรวม” และกลุ่มคนที่ควรมีส่วนร่วมในกิจการ “สาธารณะ” การพัฒนาแท่นพิมพ์และการเติบโตของธุรกิจการพิมพ์ในช่วงเวลานั้นยังช่วยแพร่กระจายข่าวสารต่าง ๆ ทำให้เหล่าปัญญาชนที่ไม่ใช่ชนชั้นสูงพากันแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ ของสังคม ผ่านข้อเขียนที่เผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ วารสาร และงานวรรณกรรม

เสรีภาพในการแสดงออกที่เพิ่มขึ้นดังกล่าวมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองและสังคมของยุโรป ซึ่งตามแนวคิดของฮาเบอร์มาสนั้น “ปริณิณทสาธารณะทางการเมือง” (Political Public Sphere) นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย ปริณิณทนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนเริ่มตระหนักว่าตนเองมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของส่วนรวม (Sense of Public) และต้องการแสดงความคิดเห็นในเรื่องส่วนรวมมากขึ้น การแลกเปลี่ยนถกเถียงจะทำให้เกิดความคิดเห็นสาธารณะ (Public Opinion) ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสถาบันการเมือง (Habermas, 1974) ลักษณะของปริณิณทสาธารณะตามแนวคิดของฮาเบอร์มาส ประกอบด้วย

- 1) ปึงเจกบุคคลที่หลากหลายมารวมตัวกัน หรือร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างสมัครใจ และเสมอภาค โดยไม่มีข้อจำกัดทางชนชั้น ฐานะ เพื่อกอภิปรายกันในเรื่องส่วนรวมและผลประโยชน์ของส่วนรวม
- 2) ปึงเจกบุคคลต่างมีอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจใด โดยเฉพาะอำนาจรัฐและกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ
- 3) การแลกเปลี่ยนถกเถียงกันเป็นไปอย่างเป็นเหตุเป็นผล
- 4) การแลกเปลี่ยนนำไปสู่การลงมือกระทำบางอย่างเพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม

แนวคิดปริณิณทสาธารณะของฮาเบอร์มาสถูกโต้แย้งในหลายประเด็น และในทางปฏิบัติก็มีการตีความและปรับใช้แตกต่างกันออกไป เช่น การแบ่งแยกให้ชัดเจนได้ยาระหว่างเรื่อง “สาธารณะ” กับ “เรื่องส่วนตัว” ซึ่งหากมองว่าบางเรื่องเป็นเรื่องส่วนตัวก็จะทำให้ไม่สามารถแก้ไขความไม่เป็นธรรมในสังคมได้ เช่น การใช้ความรุนแรงในครอบครัว หรือการมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสมของผู้มีบทบาทสำคัญในทางการเมือง เป็นต้น (Fraser, 1990) นอกจากนี้ การแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีและเสมอภาคนั้นไม่อาจเกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่การสื่อสารแบบใดก็ตาม เพราะมีกลุ่มคนด้อยอำนาจที่ไร้สิทธิไร้เสียงในการแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องส่วนรวมเป็นจำนวนมาก และมีกลไกทางสังคมที่แบ่งแยกและกีดกันผู้ที่มีความแตกต่างทางเพศสภาพ

เชื้อชาติ และฐานะทางเศรษฐกิจอยู่เสมอ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2558; Finlayson, 2016; Fraser, 1990) ขณะที่ในกระบวนการสื่อสารเองก็ล้วนเต็มไปด้วยการใช้อำนาจตลอดเวลา (สุรสม กฤษณะจุฑะ, 2547)

นอกจากเงื่อนไขของสถานะสังคมดังกล่าวที่ทำให้ไม่เกิดปริณทลสาธารณะที่สมบูรณ์แบบแล้ว ยังมีข้อกังขาด้วยว่า ปัจเจกชนที่ต่างมีความคิดเห็นเป็นอัตวิสัยนั้นจะเปิดกว้างทางความคิดและอดทนต่อความเห็นที่แตกต่างเพื่อเรียนรู้ และยอมรับความรู้และความคิดใหม่ ๆ ได้มากเพียงใด งานศึกษาวิจัยจำนวนมากแสดงให้เห็นว่าบ่อยครั้งที่การถกเถียงโต้แย้งในเรื่องส่วนรวมได้เกิดสถานะ “ห้องเสียงสะท้อน” (Echo Chamber) ที่ผู้คนเปิดรับ และถ่ายทอดเฉพาะเนื้อหาเรื่องราวที่สอดคล้องกับความคิดความเชื่อของตนเอง มากกว่าจะยอมรับฟังข้อมูล และทัศนะที่แตกต่างออกไป ฉันทามติที่ได้มาจากปริณทลสาธารณะจึงอาจไม่ได้มาจากเหตุผลแต่มาจาก “พวกลากมากไป” (นลินา ไชยะ, 2563)

ประเด็นข้อโต้แย้งสำคัญอีกประการหนึ่งต่อแนวคิดปริณทลสาธารณะ คือการมองว่าไม่มีทางที่พื้นที่สื่อสารของภาคประชาชนจะเป็นอิสระจากการถูกรัฐแทรกแซง และนายทุนก็มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการครอบงำกระบวนการสื่อสาร ในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 17-18 เมื่อชนชั้นกรรมาชีพสร้างและใช้ปริณทลสาธารณะจนพวกพ้องของตนเข้าไปมีบทบาททางการเมืองแล้ว พวกเขาก็ใช้ปริณทลสาธารณะครอบงำความคิดของมวลชนเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง พื้นที่การสื่อสารจึงไม่ได้เปิดกว้างสำหรับคนทุกกลุ่ม (ศิริโรจน์ คล้ามไพบูลย์, 2543) ตามมุมมองมาร์กซิสม์ (Marxism) สื่อเป็นธุรกิจในระบบทุนนิยมที่รัฐและนายทุนใช้เครื่องมือเพื่อควบคุมและครอบงำความคิดประชาชนมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการมอมเมาให้สนใจแต่ความบันเทิงโดยไม่ใส่ใจเรื่องส่วนรวม หรือกระตุ้นการซื้อและการบริโภคเพื่อให้ระบบทุนนิยมขยายตัวและเติบโตไปเรื่อย ๆ

3. สื่อสังคมออนไลน์ในฐานะพื้นที่กึ่งสาธารณะ

โลกยุคดิจิทัลได้เปลี่ยนโฉมหน้าภูมิทัศน์สื่อและวัฒนธรรมการสื่อสารจากเดิมในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหา ผู้มีบทบาทในการผลิตสื่อ และผู้มีอำนาจในกระบวนการสื่อสาร ทุกวันนี้ประชาชนไม่ได้เป็นฝ่ายรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อของรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ใครก็ตามสามารถมีบทบาทเป็นผู้ผลิตสื่อและสร้างพื้นที่การสื่อสารขึ้นมาได้เองและกำกับดูแลตนเอง (Self-directed Mass Communication) โดยไม่อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐกิจสื่อและรัฐ (Castells, 2005)

การใช้สื่อออนไลน์ในการรณรงค์เคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง และมีผู้เชื่อว่าสื่อสังคมออนไลน์จะสามารถเป็นปริณทลสาธารณะที่สร้างความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้อย่างมีพลัง ด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนและความเป็นประชาธิปไตยของสังคม อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ก็มีข้อโต้แย้งอยู่มากเช่นเดียวกับที่มีข้อโต้แย้งว่าไม่มี “ปริณทลสาธารณะ” ที่แท้จริงในทุกพื้นที่การสื่อสารดังที่กล่าวไปในหัวข้อก่อนหน้านี้

งานศึกษาทางมานุษยวิทยาของ Miller et al. (2016) สนับสนุนว่าโซเชียลมีเดียเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงออกทางการเมืองทั้งในประเทศที่เป็นประชาธิปไตย และประเทศที่มีการจำกัดเสรีภาพทางการเมือง แต่พวกเขาเสนอว่าสื่อสังคมออนไลน์ไม่ได้เป็นปริณทลสาธารณะตามอุดมคติของฮาเบอร์มาส เพราะเป็นพื้นที่ที่มีการควบคุมการแสดงออก และมีความกำกวมระหว่างความเป็นส่วนตัวกับความเป็นสาธารณะ โดยเรียกว่า “พื้นที่กึ่งสาธารณะ” (Semi-public Space) เนื่องจากผู้ใช้งานไม่สามารถใช้พื้นที่ออนไลน์ในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ อย่างเสรี แต่มีการจำกัดการแสดงออกหลายเรื่องที่ไม่เปิดเผยต่อสาธารณะ โดยส่วนใหญ่เป็นเพราะผู้ใช้งานเกรงว่าการแสดงออกอย่างเปิดเผยไปทั้งหมดจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับบุคคลที่คบหาใกล้ชิดในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ ค่านิยมของสังคม วัฒนธรรม และการควบคุมของรัฐ มีส่วนสำคัญในการจำกัดและควบคุมลักษณะการใช้สื่อสังคมออนไลน์ ข้อค้นพบนี้มาจากผลการศึกษาในพื้นที่ 9 แห่งในหลายภูมิภาค

ได้แก่ ชุมชนแรงงานในอังกฤษ หมู่บ้านชนบททางตอนใต้ของอิตาลี ชุมชนชนบทในอินเดีย เมืองอุตสาหกรรมในจีน พื้นที่เมืองในตุรกี ชุมชนแออัดในบราซิล หมู่บ้านในเคเมอรูนซึ่งตั้งอยู่ในแอฟริกากลาง ชุมชนเมืองในชิลี และสังคมที่มีประชากรหลายเชื้อชาติในตรินิแดดและโตเบโกในแคริบเบียน พบว่าแม้จะใช้เทคโนโลยีเหมือนกัน แต่บริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อเสรีภาพในการใช้สื่อสังคมออนไลน์ เช่น คนในชุมชนชนบทใช้โซเชียลเพื่อการค้าขายมากกว่าคนในเมือง การเซ็นเซอร์ของรัฐบาลจีนทำให้คนใช้โซเชียลมีเดียอย่างระมัดระวัง คนอินเดียใช้โซเชียลมีเดียเพื่อรักษาความสัมพันธ์มากกว่าจะแสดงออกอย่างตรงไปตรงมา ในภาพรวมผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์โดยส่วนใหญ่ใช้สื่อสังคมออนไลน์เพื่อวิพากษ์วิจารณ์การเมืองระดับชาติมากกว่าการเมืองระดับท้องถิ่น เพราะเกรงจะกระทบต่อมิตรภาพกับบุคคลที่คบหากันในชีวิตประจำวัน บางกลุ่มใช้พื้นที่ออนไลน์สร้างให้ตนเองมีชื่อเสียง ขณะที่บางคนใช้เพื่อรับข้อมูลข่าวสารเท่านั้นแต่พยายามไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ดังนั้นการแสดงออกต่าง ๆ ถูกควบคุมบางส่วนอาจด้วยข้อจำกัดทางสังคม โอกาสการเข้าถึงเทคโนโลยี หรือการควบคุมทางกฎหมาย ซึ่งงานศึกษานี้เน้นไปที่การควบคุมและคัดกรองของผู้ใช้งานเอง ในการเลือกว่าจะแสดงความคิดเห็นอย่างไร หรือเลือกกลุ่มเป้าหมายที่สามารถมองเห็นข้อความของตนเอง ขณะที่รัฐเองก็ใช้สื่อประเภทยูทูปโฆษณาชวนเชื่อและคอยตรวจตราสอดส่องประชาชนเช่นกัน

แม้ว่าพื้นที่ออนไลน์มีอาจเป็น “ปริณิพจน์สาธารณะ” ที่สมบูรณ์แบบได้ตามคานิยามของฮาเบอร์มาส แต่งานศึกษาจำนวนมากก็เห็นว่าสื่อสังคมออนไลน์มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม เพราะเพิ่มโอกาสสำหรับการสื่อสารแนวนราบ (Horizontal Communication) ที่เชื่อมโยงให้ปัจเจกบุคคลมีความรู้สึกใกล้ชิดหรือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมวงกว้างได้ ข้อมูลความรู้ที่ไหลเวียนในเครือข่ายการสื่อสารจุดประกายให้หลายคนผู้กระตือรือร้นที่จะแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมทางการเมือง ปัจเจกบุคคลและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถสร้างปฏิบัติการที่เป็น “การเมืองระดับล่าง” (Sub-politics) (Beck, 1994) ในรูปแบบใหม่ ๆ และหลากหลายมากขึ้น การแสดงออกอย่างง่าย ๆ ในชีวิตประจำวันอาจกลายมาเป็นปฏิบัติการทางการเมืองได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการสนทนากันผ่านสื่อสังคมออนไลน์ การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ เช่น การผูกโบว์สีขาวหรือการสวมเสื้อสีดำ หรือแม้แต่การเปลี่ยนรูปโปรไฟล์ในบัญชีสื่อสังคมออนไลน์ และการติดแฮชแท็ก #metoo เป็นต้น แม้การเคลื่อนไหวต่าง ๆ จะเริ่มต้นปัจเจกบุคคล แต่ก็อาจนำไปสู่การสร้างเครือข่ายที่ร่วมกันเคลื่อนไหวที่กว้างขวางและท้าทายอำนาจของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ได้อย่างมีพลัง และหากเกรงว่าการใช้สื่อออนไลน์จะกระทบกับความสัมพันธ์กับผู้คนในโลกกายภาพ ผู้แสดงความคิดเห็นทางการเมืองก็สามารถสร้างตัวตนเสมือน (Avatar) เพื่อติดตามข่าวสาร แสดงความคิดเห็น และเผยแพร่ข่าวสารของตนได้ การสื่อสารบนโลกออนไลน์มีลักษณะแตกต่างออกไปจากการสื่อสารในโลกกายภาพหลายอย่าง เช่น มีข้อมูลจำนวนมาก (Big Data) ที่ผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ตสามารถค้นคว้าในประเด็นเฉพาะที่ตนสนใจ แพลตฟอร์มออนไลน์ที่เกิดขึ้นมากมายเอื้ออำนวยให้มีการแลกเปลี่ยนและสร้างชุมชนของกลุ่มคนที่สนใจเรื่องราวในประเด็นเดียวกัน สร้างการรับรู้ร่วมกันอันนำไปสู่การแลกเปลี่ยนถกเถียงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์สาธารณะ และยังสามารถสร้างให้เกิดความร่วมมือของคนในสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการเมืองที่สร้างกระแสสังคมและทำให้เกิดแรงกดดันต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ การรณรงค์ให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องสิทธิ สิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการระดมทุนทรัพย์เพื่อช่วยเหลือกิจกรรมทางสังคม เป็นต้น การสนทนาผ่านสื่อสังคมออนไลน์ช่วยลดข้อจำกัดด้านเวลาและค่าใช้จ่ายได้มาก การแลกเปลี่ยนในเรื่องต่าง ๆ สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างการรับรู้และกระบวนการเรียนรู้ได้ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

แม้ว่าพื้นที่ออนไลน์จะทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้มากกว่าเดิม แต่ก็เชื่อว่าทุกคนจะสามารถใช้พื้นที่ออนไลน์แสดงความคิดเห็นได้เสมอไป ทักษะและความรู้ในการใช้งานพื้นที่ออนไลน์ของคนกลุ่มต่าง ๆ มีไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับวัย การศึกษา สุขภาพ และลักษณะส่วนบุคคลอีกหลายอย่าง นอกจากนั้นแพลตฟอร์ม

ออนไลน์แต่ละรูปแบบก็ออกแบบมาใหม่ฟีเจอร์ (Feature) เฉพาะที่เหมาะสมกับการใช้งานต่างวัตถุประสงค์กันไป อีกทั้งยังมีการทำงานของอัลกอริทึม (Algorithm) ซึ่งเป็นโปรแกรมปัญญาประดิษฐ์ที่คอยจัดลำดับและเลือกข้อมูลมาแนะนำด้วยการจดจำ และวิเคราะห์พฤติกรรมของผู้ใช้งาน ตัวอย่างของกลไกเหล่านี้ทำให้สื่อสังคมออนไลน์ไม่ใช่พื้นที่ที่เปิดกว้างร้อยเปอร์เซ็นต์ ที่สำคัญข้อมูลในสื่อออนไลน์จำนวนมากไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง ขณะที่การแลกเปลี่ยนถกเถียงกันก็ไม่ได้ใช้เหตุใช้ผลเสมอไป แต่ผสมปนเปไปด้วยการแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ การใช้ข้อมูลเท็จมากล่าวหาโจมตีกัน มีประทุษวาท การยั่วล้อ และกลั่นแกล้ง ผู้มีความคิดเห็นแตกต่างจากตนปรากฏให้เห็นเสมอในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์

ในทางวิชาการมีการถกเถียงกันในประเด็นที่ว่าสื่อสังคมออนไลน์ อย่างเช่น เฟซบุ๊ก และทวิตเตอร์ นิยมไม่มีทางจะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างมีพลังในพื้นที่กายภาพ เพราะสื่อสังคมออนไลน์นิยมใช้กันเพื่อความบันเทิงมากกว่า ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในพื้นที่ออนไลน์ไม่สามารถสะท้อนว่าประชาชนในโลกกายภาพมีความตื่นตัวทางการเมือง ในช่วงเริ่มต้นของขบวนการอาหรับสปริงส์ที่มีการประท้วงในกรุงไคโร ประเทศอียิปต์ มัลคอล์ม แกลดเวลล์ (Malcolm Gladwell) นักข่าว นักเขียน และนักพูดชาวแคนาดา เขียนบทความเรื่อง “Small Change: Why the Revolution will not be Tweeted.” ใน The New Yorker วันที่ 4 ตุลาคม ค.ศ. 2010 (พ.ศ. 2553) Gladwell (2010) ระบุว่า การปฏิวัติจะไม่เกิดขึ้นจากการสนทนาในสื่อสังคมออนไลน์ อาจมีเพียงการเกิดเครือข่ายหลวม ๆ เท่านั้น นักวิชาการและนักวิเคราะห์มากมายวิจารณ์บทความนี้ และอีกราว 3 เดือนต่อมาเกิดเหตุการณ์ “อาหรับสปริงส์” (Arab Springs) ในช่วงปี ค.ศ. 2010- 2011 (พ.ศ. 2553-2554) ซึ่งเป็นการชุมนุมประท้วงที่เริ่มต้นในประเทศตูนิเซียแล้วกระจายไปทั่วประเทศอาหรับต่าง ๆ เช่น อียิปต์ ลิเบีย และซีเรีย ในบางประเทศสามารถล้มล้างอำนาจรัฐบาลได้ แต่บางแห่งก็ลุกลามจนเกิดสงครามกลางเมือง นอกจากนี้ยังมีอีกหลายการเคลื่อนไหวในลักษณะคล้าย ๆ กัน เกิดขึ้น เช่น “15-M Movement” ในสเปน ค.ศ. 2010 (พ.ศ. 2553) และ “Occupy Wall Street” ใน ค.ศ. 2011 (พ.ศ. 2554) ที่เริ่มต้นในนิวยอร์กแล้วมีการเคลื่อนไหวกระจายตัวในรัฐอื่น ๆ ของสหรัฐอเมริกา ขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้เริ่มต้นจากการสนทนาในพื้นที่เสมือนจริง (virtual world) ระหว่างเหล่าเยาวชนซึ่งมีทักษะการใช้สื่อออนไลน์แล้วคล่องซึ่งประเทศเหล่านี้ประชาชนสามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้ง่ายและทั่วถึงจึงช่วยให้ข่าวสารขยายวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว นำไปสู่การชุมนุมประท้วงของประชาชนจำนวนมากในพื้นที่กายภาพ (Castells, 2015) สื่อระดับโลกอย่าง BBC และ CNN เรียกการเคลื่อนไหวเหล่านี้ว่า “Facebook Protest” หรือ “Twitter Protest” (Gerbaudo, 2012)

งานศึกษาเรื่อง Re-Thinking Social Theory in Contemporary Social Movement ของ Ferrer (2014) เสนอว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบันมีลักษณะต่างไปจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ผู้ร่วมขบวนการเพิ่งมาสร้างความสัมพันธ์กันในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ แต่ละคนมีแนวคิดและประสบการณ์ที่แตกต่างหลากหลายจึงไม่ได้วางยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวที่ชัดเจนไว้ล่วงหน้า แต่เป็นการ “คิดไปทำไป” และทดสอบความเป็นไปได้ต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหวแบบนี้สื่อสังคมออนไลน์มีบทบาทสำคัญ 2 ด้าน ได้แก่ การสร้างชุมชน (Community - building) จากการกระจายข่าวสารและสร้างเวทีให้คนจำนวนมากที่อยู่ห่างไกลกันหันมาสนใจเรื่องเดียวกัน และสร้างอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนนั้น (Faris, 2010)

4. สื่อสังคมออนไลน์ พื้นที่ที่กึ่งสาธารณะในสังคมไทย

หากพิจารณานิยามของ “ปริณิถาสาธารณะ” ของฮาเบอร์มาส และข้อโต้แย้งต่าง ๆ ที่กล่าวไปในข้อ 2 จะเห็นได้ว่า “ปริณิถาสาธารณะ” เป็นแนวคิดที่อุดมคติมากกว่าจะเกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นสังคมใดก็ตาม เนื่องจากยังไม่มีพื้นที่ที่ประชาชนจะสามารถสื่อสารได้อย่างเสมอภาค และมีเสรีภาพโดยสมบูรณ์ แต่ยังคงมีความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงพื้นที่การสื่อสารระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างทางสถานะ

ทางสังคมและฐานะเศรษฐกิจ ขณะที่รัฐทุกแห่งก็มีกลไกควบคุมการใช้เสรีภาพของประชาชนในการแสดงความคิดเห็นเสมอไม่ว่ารัฐนั้นจะเป็นประชาธิปไตยหรือเผด็จการก็ตามโดยมีความเข้มงวดและเปิดกว้างแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับอุดมการณ์ของแต่ละรัฐ

กระนั้นก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าสื่อสังคมออนไลน์ได้เพิ่มโอกาสและช่องทางในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองของประชาชนได้มากขึ้น แม้ว่าจะไม่สามารถแสดงออกอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ประชาชนก็ใช้พื้นที่ออนไลน์ในการแสดงออกในเรื่องส่วนรวม ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นด้วยกับข้อเสนอของ มิลเลอร์และคณะที่ว่า พื้นที่ออนไลน์เป็น “พื้นที่กึ่งสาธารณะ” ที่ทำให้ประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองมากขึ้นแต่ก็ยังถูกจำกัดควบคุมไม่น้อยเช่นกัน

ในประเทศไทยเริ่มมีอินเทอร์เน็ตใช้ใน พ.ศ. 2530 ช่วงแรกเป็นการสื่อสารด้วยจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (email) เมื่อระบบคลื่นสัญญาณและเครือข่ายให้บริการมีความเร็วมากขึ้นก็มีการเผยแพร่ และสนทนาในโลกออนไลน์มากขึ้นตามไปด้วย พื้นที่ออนไลน์แรก ๆ ที่ทำให้คนแปลกหน้าได้มาสนทนาในเรื่องที่สนใจร่วมกัน ได้แก่ กระดานข่าวในเว็บไซต์หรือที่เรียกกันว่า “เว็บบอร์ด” (Webboard) เว็บบอร์ดที่ได้รับความนิยมในการแลกเปลี่ยนเรื่องการเมือง เช่น ห้องราชดำเนินของเว็บไซต์ Pantip.com ซึ่งเป็นที่รู้จักและใช้กันมานานตั้งแต่ช่วงปลาย พ.ศ. 2539 จนถึงปัจจุบัน เว็บบอร์ดฟ้าเดียวกัน เว็บบอร์ดร้านแว่น เว็บบอร์ดประชาไท เว็บบอร์ดมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ฯลฯ บ่อยครั้งมีการเผยแพร่ส่งต่อเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์และราชวงศ์ ซึ่งเป็นเรื่อง “ต้องห้าม” และไม่ปรากฏในสื่อหลักเพราะถูกรัฐควบคุม ในช่วงแรกผู้ใช้บริการเว็บไซต์ไม่ได้กำหนดให้สมาชิกผู้ใช้งานต้องลงทะเบียนระบุตัวตนจึงมีการเผยแพร่เรื่อง “ต้องห้าม” กันมากมายโดยผู้ใช้งานส่วนใหญ่ใช้นามสมมติ ไม่ว่าข้อมูลที่ปรากฏในเว็บบอร์ดจะจริงหรือเท็จก็ตาม การสื่อสารข้อมูลเหล่านั้นได้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและโต้เถียงกัน ส่งผลให้ผู้ใช้งานเว็บบอร์ดอยากรู้ความจริงมากขึ้นเพิ่มขึ้นและกระตือรือร้นในการแสวงหาข้อมูลข้อเท็จจริงมาได้เช่นกัน แม้ว่าเว็บบอร์ดจะกลายเป็นพื้นที่ที่พุดกันได้มากขึ้นในเรื่อง “ต้องห้าม” แต่ผู้ใช้งานส่วนใหญ่ใช้นามแฝงในการแสดงความคิดเห็นในเว็บบอร์ดเพื่อปกปิดตัวตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเสรีภาพในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่มีเพิ่มขึ้นนั้นก็ได้เต็มทีไปเสียทั้งหมดแต่ผู้ใช้งานเว็บบอร์ดยังคงพยายามควบคุมการแสดงออกของตนอยู่นั่นเอง

เมื่อเกิดการรัฐประหารวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 เครือข่ายหลวม ๆ จากการสนทนาในเว็บบอร์ดได้นัดหมายกันจัดเวทีชุมนุมต่อต้านการรัฐประหารที่สนามหลวงในทุกวันเสาร์ ใช้ชื่อว่า “กลุ่มคนวันเสาร์ไม่เอาเผด็จการ” ต่อมาเมื่อมวลชนมาสมทบจาก “แนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ” (นปก.) ที่ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2550 ไม่นานนักการเคลื่อนไหวขยายตัวกลายเป็นการชุมนุมของ “คนเสื้อแดง” ที่ยืดเยื้อยาวนานในช่วง พ.ศ. 2552 - 2553 จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่าสื่อสังคมออนไลน์เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองในโลกกายภาพ แต่ก็ยังมีเงื่อนไขปัจจัยอีกหลายอย่างที่ประกอบกันจนส่งผลให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าว (BBC NEWS ไทย, 2564)

งานศึกษาในกรณีประเทศไทยมีอยู่จำนวนไม่น้อยที่สะท้อนให้เห็นว่าในสถานการณ์ที่รัฐใช้อำนาจปิดกั้นประชาชนไม่ให้ใช้สิทธิและเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองในโลกกายภาพ ประชาชนก็ยังพยายามใช้โลกออนไลน์เป็นพื้นที่ในการเคลื่อนไหว เช่น “การเมืองบนเฟซบุ๊ก: วัฒนธรรม-การเมืองบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ไทย พ.ศ. 2553-2555” ของ อาทิตย์ สุริยวงศ์กุล (2555) เสนอว่าการเคลื่อนไหวในโลกออนไลน์และออฟไลน์ไม่ได้แยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง แต่เงื่อนไขทางวัฒนธรรมและโครงสร้างทางการเมืองในโลกออฟไลน์มีส่วนกำกับทิศทางของการเคลื่อนไหวในโลกออนไลน์อย่างมาก เครือข่ายสังคมออนไลน์เอื้อให้ประชาชนทั่วไปสามารถสะสมและแปลงทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมมาเคลื่อนไหวทางการเมืองได้ง่าย การสื่อสารจึงขยายวงกว้างและเท่ากับทำให้อำนาจที่รวมศูนย์กระจายไปสู่สามัญชนและสังคมมีบรรยากาศของเสรีภาพ

มากขึ้น แต่กลุ่มผู้มีเครือข่ายทางสังคมมาแต่เดิมมีโอกาสดังกล่าวได้ง่ายกว่าประชาชนกลุ่มอื่น งานศึกษานี้จึงสอดคล้องกับข้อเสนอของมิลเลอร์และคณะที่ว่าไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถมีส่วนร่วมในการสื่อสารได้แต่เครือข่ายทางสังคมเดิมเป็นต้นทุนประการหนึ่งในการเข้าถึงพื้นที่ในการสนทนาแลกเปลี่ยน งานศึกษาเรื่อง “บทบาทของเฟซบุ๊ก “สมบัติ บุญงามอนงค์” กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เพื่อต่อต้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมฯ” ของวีราภรณ์ ประสพรัตนสุข (2558) ระบุว่าใน พ.ศ. 2555 ประเทศไทยมีผู้ใช้เฟซบุ๊กมากเป็นอันดับที่ 13 ของโลกจากจำนวน 212 ประเทศ และโดยส่วนใหญ่ใช้ถกเถียงระหว่างผู้ที่เห็นด้วยแต่ไม่เห็นด้วยกับร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม งานเรื่อง “โลกไซเบอร์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของไทย (พ.ศ. 2549 - 2554)” ของสุนทร คุณชัยมั่ง (2555) เสนอว่าเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ทำให้เกิดชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community) และเครือข่ายทางสังคม รวมทั้งเกิดขบวนการเมืองของ “กลุ่มคนเสื้อแดง” กับ “กลุ่มคนเสื้อเหลือง” ที่สื่อสารข้อมูลของฝ่ายตนและวิพากษ์วิจารณ์ฝ่ายตรงกันข้าม ตัวอย่างงานศึกษาที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นว่าสื่อสังคมออนไลน์มีส่วนทำให้ประชาชนกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าเดิม และสามารถทำได้ง่ายในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งมีการสร้างกลุ่มและเครือข่ายจากการสื่อสารผ่านพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์อีกด้วย แต่ก็มีได้ “เปิดกว้าง” ที่จะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างของเครือข่ายในช่วงตรงกันข้ามกับตนตามแนวคิดด้วยปริณทณสาธารณะของฮาเบอร์มา

ผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมักเป็นเยาวชนคนหนุ่มสาวที่มีทักษะการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลมากกว่าคนรุ่นก่อน ด้วยตัวเครื่องมือการสื่อสารเองและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ท่ามกลางพลวัตของสังคม สื่อสังคมออนไลน์จึงเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการทำทลายความคิด ความเชื่อ และกฎเกณฑ์จารีตแบบเดิม ๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของคนรุ่นก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าวัฒนธรรมการแสดงออกทางการเมืองที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์นั้นเป็นลักษณะการแสดงออกอย่างไม่เป็นทางการเป็นหลัก เช่น ใช้เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล สร้างอัตลักษณ์ร่วม และสร้างเครือข่ายหลวม ๆ ฯลฯ แต่ไม่ได้เป็นการแสดงออกในรูปแบบทางการ เช่น การเข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคการเมือง สหภาพแรงงาน หรือสถาบันทางสังคมอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังพบว่าผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Homogeneous) แม้ว่าจะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายก็ตาม และยังคงมีความแตกต่างของสถานะทางสังคม ชนชั้นทางเศรษฐกิจ กลุ่มชาติพันธุ์ เพศ ความสมบูรณ์หรือบกพร่องทางร่างกาย และอื่น ๆ ที่ล้วนส่งผลต่อการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในโลกออนไลน์จึงไม่อาจเป็น ตัวแทน “ความคิดเห็นสาธารณะ” ที่แท้จริง เพราะมีประชาชนอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่ได้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการมีส่วนร่วมทางการเมือง นอกจากนี้ ชุมชนออนไลน์เองก็มักถูกตีความมากมายแม้จะไม่ใช่รูปแบบทางการแต่ก็นำไปสู่การคัดสรรสมาชิก แบ่งแยก และกีดกัน จนทำให้ไม่มีความเสมอภาคอย่างแท้จริงในการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ มิลเลอร์และคณะ ชี้ว่าความสัมพันธ์ในโลกออนไลน์ไม่ได้แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ในโลกกายภาพตรง ทุกคนต่างเลือกและถูกเลือกให้เป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกันกับผู้ที่มีความคิด รสนิยม หรืออุดมการณ์ที่คล้ายคลึงกันมากกว่าจะเข้าร่วมชุมชนกับผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันมาก (Miller et.al., 2016)

5. รัฐไทยควบคุมโลกไซเบอร์

ในสังคมประชาธิปไตยทุกแห่งรัฐยังคงมีบทบาทในการควบคุมและกลั่นกรองข่าวสารที่เผยแพร่สู่สาธารณะ “ความคิดเห็นสาธารณะ” ที่ปรากฏในสื่อมวลชนจึงเป็น “สาธารณะ” ในขอบเขตจำกัด รวมทั้งอาจมีการสร้าง “ความคิดเห็นสาธารณะ” ลงที่สร้างขึ้นมา เทคโนโลยีการสื่อสารแม้ว่าจะมีส่วนในการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยจากการที่ประชาชนมีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารและสามารถแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้มากขึ้น แต่รัฐไทยยังคงใช้กลไกเดิม ๆ ปิดกั้นเสรีภาพของประชาชน ทั้งการตรากฎหมาย สอดแนม (Surveillance)

และการจับกุมดำเนินคดี กรณีตัวอย่างที่รับรู้กันทั่วไปคือเหตุการณ์ความรุนแรงในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นั้น สื่อของรัฐโดยเฉพาะวิทยุยานเกราะซึ่งเป็นสื่อทางทหารมีบทบาทสำคัญในการโฆษณาชวนเชื่อ ปลุกระดม และยั่วยุให้เกิดความเกลียดชังต่อนักศึกษาและประชาชนที่เรียกร้องประชาธิปไตยจนเกิดเหตุการณ์นองเลือด (Anderson, 2015) นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่ข่าวเชิงยั่วยุของหนังสือพิมพ์ดาวสยามที่บิดเบือนข้อเท็จจริง จนกระทั่งเป็นชนวนสำคัญของความรุนแรง (วงศ์ ตะวัน, 2566)

กรณีสื่อสังคมออนไลน์ที่เพิ่งใช้กันอย่างแพร่หลายมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 นั้น แทนที่จะส่งเสริมการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารอย่างกว้างขวาง รัฐกลับมองว่าสื่อออนไลน์และการแสดงออกของประชาชนเป็น “ภัยต่อความมั่นคง” จึงพยายามปิดกั้นและแทรกแซงการใช้สื่อออนไลน์ เช่น การออกกฎหมายเพื่อจำกัดสิทธิและเสรีภาพการแสดงออกของประชาชนในโลกอินเทอร์เน็ต การปิดกั้นการเข้าถึงสื่อออนไลน์ด้วยการสั่งปิดเว็บไซต์ และคอยสอดแนม (Surveillance) การใช้งานในพื้นที่ออนไลน์ตลอดเวลา เป็นต้น เว็บไซต์เป็นพื้นที่แรก ๆ ที่ประชาชนใช้ในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองและปรากฏว่า มีผู้ใช้งานเว็บไซต์ถูกรัฐดำเนินคดีหลายกรณี มีอย่างน้อย 2 คดีที่เกี่ยวข้องกับความผิดฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ได้แก่ กรณีนายณัฐพล ถูกกล่าวหาว่าโพสต์ข้อความจาบจ้วงในลักษณะลามก อนาจาร ในเว็บไซต์ pantip.com ระหว่างวันที่ 7 กุมภาพันธ์ - 7 มีนาคม พ.ศ. 2546 (iLaw, 2559b) และกรณีนายแอนโทนี ชาวไทย-อเมริกัน ถูกกรมสอบสวนคดีพิเศษจับกุมที่สนามบินใน พ.ศ. 2549 ด้วยข้อกล่าวหาว่าโพสต์ข้อความหมิ่นสถาบันกษัตริย์ในเว็บไซต์ Manusya แล้วถูกควบคุมตัวไปสอบสวนโดยไม่มีทนายอยู่ด้วยและถูกยึดคอมพิวเตอร์แล็ปท็อป เจ้าหน้าที่สั่งให้เขาเขียนข้อความรับสารภาพและขอพระราชทานอภัยโทษก่อนจะปล่อยตัว ต่อมาใน พ.ศ. 2554 ทางกรมไทยแจ้งว่าจะจับกุมนายแอนโทนีหากเดินทางกลับเมืองไทย มีข้อมูลด้วยว่าปีเดียวกันนั้น นายแอนโทนียื่นฟ้องบริษัท Netfirms ซึ่งให้บริการอินเทอร์เน็ตว่าละเมิดด้วยการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลของเขาให้แก่รัฐบาลไทย (Thainetizen, 2554)

ทั้งสองกรณีข้างต้นเกิดขึ้นโดยที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเพื่อควบคุมการใช้งานในโลกออนไลน์อย่างเป็นทางการ การฟ้องร้องดำเนินคดีเพื่อปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในลักษณะนี้เกิดขึ้นเป็นประจำ เรียกกันว่า “การฟ้องปิดปาก” SLAPP-Strategic Litigation Against Public Participation นับว่าเป็นการใช้ความรุนแรงเชิงโครงสร้างรูปแบบหนึ่งเพื่อปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของผู้อื่น เป้าหมายสำคัญอาจไม่ใช่การแพ้ชนะคดี แต่มุ่งข่มขู่และทำให้เกิดความยุ่งยากต่อผู้ที่แสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ โต้แย้ง หรือต่อต้านตนเองเพื่อให้ยุติความเคลื่อนไหว ผู้ถูกดำเนินคดีต้องประสบความยุ่งยาก เสียเวลา ค่าใช้จ่าย และได้รับผลกระทบในการดำรงชีวิตในด้านอื่น ๆ (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2566) การฟ้องร้องดำเนินคดีเช่นนี้เป็นวิธีการหนึ่งที่รัฐใช้เพื่อปกครองด้วยความกลัว (Rule by Fear) ซึ่งคติทางการเมืองที่นับว่าร้ายแรงที่สุดในสังคมไทยในห้วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาคือการกระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 ซึ่งมีโทษสูงคือถูกจำคุกตั้งแต่ 3-15 ปี ต่อความผิด 1 กรรม (iLAW, 2564) ทั้งนี้เป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่าการกล่าวถึงสถาบันกษัตริย์เป็นเรื่องพึงระมัดระวังสูงสุด เพราะคนไทยถูกปลูกฝังและกล่อมเกล่าว่าสถาบันกษัตริย์อยู่ในสถานะสูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์ “อันล่งละเมิดมิได้” การกล่าวถึงในเชิงวิพากษ์วิจารณ์สถาบันและบุคคลในราชวงศ์เป็นเรื่องต้องห้าม แม้ว่าจะเป็นวิพากษ์วิจารณ์โดยสุจริตและไม่ใช่ว่า “หมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้าย พระมหากษัตริย์ พระราชินี รัชทายาท หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายก็ตาม เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2550 สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ในสมัยรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ที่แต่งตั้งโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) ซึ่งเป็นคณะรัฐประหารที่ยึดอำนาจมาจากรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ได้ผ่าน “พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2550” หรือที่เรียกกันว่า “พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ” โดยมีเหตุผลว่า เพื่อป้องกันการทำลายระบบคอมพิวเตอร์ การล้วง และทำลายข้อมูลของบุคคลอื่น และการเผยแพร่

ข้อมูลลามกอนาจารและข้อมูลที่กระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงของรัฐ (ETDA, n.d.) อย่างไรก็ตาม ฝ่ายประชาชนเห็นว่ากฎหมายฉบับนี้จำกัดการแสดงออกทางการเมืองของประชาชนเป็นหลัก เพราะบริบทสังคมในขณะนั้นเป็นช่วงการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลที่มาจากคณะรัฐประหาร ประชาชนที่ไม่เห็นด้วยกับการรัฐประหารจึงพากันวิพากษ์วิจารณ์การเมืองในสื่อสังคมออนไลน์ และมีการโต้แย้งกับประชาชนฝ่ายที่สนับสนุนการรัฐประหาร ภายหลังการประกาศใช้กฎหมายฉบับดังกล่าวมีคำสั่งศาลถึง 117 ฉบับ ให้ปิดกั้นการเข้าถึงเว็บไซต์และเว็บบอร์ดอย่างน้อย 74,686 ยูอาร์แอล จนถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2553 มีประชาชนถูกดำเนินคดีจาก พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ทั้งสิ้น 185 คดี (iLAW, 2553) โดยมีทั้งผู้แสดงความคิดเห็นโดยตรงและผู้ที่ไม่ได้แสดงความคิดเห็นแต่เป็นผู้ให้บริการเว็บไซต์ที่มีเว็บบอร์ดให้ผู้ใช้งานได้แสดงความคิดเห็น ซึ่งถูกดำเนินคดีฐาน “จงใจสนับสนุนยินยอมให้เผยแพร่ข้อความละเมิดกฎหมาย” โดยส่วนใหญ่เป็นกรณีที่รัฐไม่สามารถยืนยันตัวตนผู้โพสต์ข้อความในเว็บบอร์ดได้ ตัวอย่างเช่น เจ้าของและผู้ให้บริการเว็บไซต์ มั่นแก๊งค์ (ถูกฟ้อง พ.ศ. 2550), เว็บไซต์ 212cafe (ถูกฟ้อง พ.ศ. 2551), เว็บไซต์ Pantown (ถูกฟ้อง พ.ศ. 2552), และเว็บไซต์ ประชาไท (ถูกฟ้อง พ.ศ. 2551) เป็นต้น (iLAW, 2559e)

ในที่นี้จะยกตัวอย่างคดีที่เกี่ยวข้องกับเว็บบอร์ดประชาไท 3 กรณี กรณีที่ 1 นพวรรณ ถูกกล่าวหาว่าใช้นามแฝง “bento” โพสต์ข้อความหมิ่นพระบรมเดชานุภาพในเว็บบอร์ดเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2551 (iLAW, 2564) กรณี 2 นางสาวจิรนุช ผู้อำนวยการสำนักข่าวประชาไท ถูกฟ้อง 10 ข้อหาจากการที่มีผู้โพสต์ข้อความที่มีความผิด 10 ข้อความในเว็บบอร์ดประชาไท ระหว่างเดือนเมษายน - ตุลาคม พ.ศ. 2551 (iLAW, 2559a) กรณีที่ 3 ประชาชนหลายรายซึ่งไม่ได้รู้จักหรือมีความเกี่ยวข้องกันแต่ถูกจับกุมด้วยข้อหาคล้าย ๆ กันว่าโพสต์ข้อความหมิ่นเบื้องสูงและปล่อยข่าวลือในเว็บบอร์ดประชาไททำให้เกิดความตื่นตระหนกและทำให้ตลาดหุ้นปั่นป่วน เป็นภัยต่อความมั่นคง เช่น ผู้ใช้นามแฝงว่า bbb ถูกจับกุมวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2552 (iLAW, 2559d) ผู้ใช้นามแฝงว่า Red_Ghost ถูกจับกุมวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2552 (iLAW, 2559f) ผู้ใช้นามแฝงว่า MOM ถูกจับกุมวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2552 (iLAW, 2559c) เป็นต้น

หลังรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 มีประกาศคำสั่ง คสช. ให้ประชาชนหลายร้อยคนไปรายงานตัวต่อกองทัพบกซึ่งบุคคลเหล่านั้นได้ถูกนำตัวไป “ปรับทัศนคติ” ในค่ายทหาร ซึ่งคำว่า “ปรับทัศนคติ” เป็นวาทกรรม “ปรับทัศนคติ” ที่ คสช. ใช้ในการกักขังประชาชนไว้ในค่ายทหารเป็นเวลาต่อเนื่องหลายวัน ผู้ได้เขียนสนทนส่วนตัวกับผู้ที่เคยถูกนำตัวไปปรับทัศนคติในค่ายทหารแต่ไม่สามารถอ้างอิงแหล่งข้อมูลได้ในที่นี้ หลายคนเล่าคล้ายกันว่าเจ้าหน้าที่ยึดโทรศัพท์มือถือและคอมพิวเตอร์ของพวกเขาและบังคับให้พวกเขาบอกรหัสผ่านบัญชีสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อเจ้าหน้าที่จะเข้าไปหาข้อความและภาพที่เป็นหลักฐานการกระทำความผิด อีกทั้งยังเพื่อสืบเสาะข้อมูลของ “เพื่อน” (Friends) ในเฟซบุ๊กของแต่ละคนด้วยความเข้าใจไปเองว่าผู้ที่แสดงออกทางการเมืองทุกคนมีความเกี่ยวข้องกัน อยู่ภายใต้การชี้นำของศูนย์บัญชาการเดียวกัน และมีความเกี่ยวพันกับ “ฝั่งล้มเจ้า” ที่ฝ่ายรัฐสร้างขึ้นด้วยการปะติดปะต่อข้อมูลที่ไม่มีหลักฐานอ้างอิงหนักแน่น (ประชาไท, 2555)

ในช่วงที่ คสช. ยึดอำนาจมีการดำเนินคดีประชาชนในข้อหากระทำความผิดมาตรา 14 ของ พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ เป็นจำนวนมากทั้งจากการใช้เฟซบุ๊ก ยูทูบ เว็บบอร์ด และเว็บบล็อก อันเป็นความผิดฐานนำเข้าสู่ข้อมูลอันเป็นเท็จในระบบคอมพิวเตอร์ สร้างความเสียหายต่อบุคคลอื่น และเป็นภัยต่อความมั่นคงแห่งราชอาณาจักร มีโทษจำคุกไม่เกิน 5 ปี ปรับไม่เกินหนึ่งแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ สถานการณ์นี้ทำให้สื่อสังคมออนไลน์ที่เคยเป็นพื้นที่แสดงออกและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมืองกลายเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยที่รัฐเข้ามาสอดแนมและค้นหาหลักฐานเอาผิดประชาชน การคุกคามของ คสช. ทำให้นักกิจกรรมการเมืองหลายคนระงับการใช้บัญชีเฟซบุ๊กและ

สื่อสังคมออนไลน์อื่น ๆ และมีผู้ที่ยุติการใช้บัญชีเดิมอย่างถาวรเพื่อปิดกั้นการเข้าถึงเนื้อหาที่ตนเคยโพสต์ไว้ในอดีตซึ่งแม้แต่ตนเองก็อาจจำเนื้อความไม่ได้แล้ว

รัฐปรับแก้ พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ อีกหลายครั้งจนกระทั่งประกาศใช้ “พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560” เมื่อ 24 มกราคม พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ ศสช. ยังยึดอำนาจการปกครองและกฎหมายฉบับนี้ใช้บังคับเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน หลังการบังคับใช้ พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ฯ ฉบับแรก ใน พ.ศ. 2550 จนถึงวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นวันที่ ศสช. สิ้นสุดอำนาจตามรัฐธรรมนูญ มีผู้ถูกดำเนินคดีจากการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในข้อหาเกี่ยวกับการกระทำความผิดตาม พ.ร.บ. คอมพิวเตอร์ฯ จำนวน 197 คน (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, ม.ป.ป.) อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่การเมืองไทยอยู่ในสภาวะปกติและมีรัฐบาลมาจากการเลือกตั้งหน่วยงานรัฐก็ยังสอดแนมทางอิเล็กทรอนิกส์ตลอดเวลา ดังที่นายวิโรจน์ ลักขณาอดิศร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบัญชีรายชื่ออดีตพรรคอนาคตใหม่ เปิดเผยแพร่ข้อมูลในระหว่างการอภิปรายในรัฐสภาเมื่อ พ.ศ. 2563 ว่ารัฐใช้ปฏิบัติการข้อมูลข่าวสาร (Information Operations: IO) ในโลกออนไลน์โดยใช้งบประมาณจากกองทัพเปิดเว็บไซต์ และจัดตั้งคณะทำงานปฏิบัติการข่าวสารที่ให้คำตอบแทนและรางวัลเพื่อทำหน้าที่ยุยงปลุกปั่นทั้งทางแฟนเพจเฟซบุ๊กและบัญชีเฟซบุ๊กบุคคล (THE STANDARD TEAM, 2563) ในปีเดียวกันนั้นมีรายงานข่าวด้วยว่าผู้บริหารทวิตเตอร์ระงับการใช้งานบัญชีของประเทศไทย 926 บัญชี ในจำนวนนั้นมีบัญชีที่มีความเกี่ยวข้องกับกองทัพบกที่เผยแพร่เนื้อหาสนับสนุนกองทัพและรัฐบาล และโจมตีบุคคลที่อยู่ฝ่ายตรงกันข้ามกับรัฐบาล (The MATTER, 2563)

6. การล่าแม่มดออนไลน์

พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์นอกจากจะไม่ปลอดภัยจากการสอดแนมทางอิเล็กทรอนิกส์ของรัฐแล้วยังปรากฏว่ามีประชาชนบางส่วนสวามิภักดิ์เป็นรัฐคอยจับผิดการแสดงความคิดเห็นของประชาชนด้วยตนเอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “การล่าแม่มดออนไลน์” ที่แพร่หลายมาตั้งแต่ พ.ศ. 2553 โดยใช้พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เพื่อให้บุคคลที่ตนไม่พอใจถูกลงทัณฑ์ทางสังคม (Social Sanction) ด้วยการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลของเขา ประจานการกระทำที่ตนไม่เห็นด้วย ใช้ประทุษวาจาต่อว่าด่าทอและปลุกกระดมให้ผู้อื่นเกิดความเกลียดชังร่วมต่อว่าด่าทอ และนำไปสู่การข่มขู่คุกคามและทำร้ายร่างกายในโลกกายภาพ “การล่าแม่มดออนไลน์” เป็นคำเรียกที่เลียนแบบพิธีการล่าแม่มดที่เกิดขึ้นในยุโรปและอเมริกาเหนือในราวศตวรรษที่ 15-18 ผู้ที่คิดต่างไปจากคริสตจักรที่มีอำนาจสูงสุดในขณะนั้นจะถูกกล่าวหาว่านอกรีต ถูกกล่าวหาว่าเป็นแม่มด และถูกลงโทษด้วยกระบวนการรุนแรงโดยเชื่อว่าเป็นการทำลายสัตว์ร้ายในร่างกายมนุษย์ (อภิเดช เติปิน, 2561)

ในบริบทของการแบ่งขั้วทางการเมืองระหว่าง “คนเสื้อเหลือง” กับ “คนเสื้อแดง” ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2540 การล่าแม่มดออนไลน์มีความรุนแรงอย่างมาก ด้วยการยุยงปลุกปั่นให้เกิดความเกลียดชังผู้แสดงความคิดเห็นในเชิงวิพากษ์วิจารณ์สถาบันกษัตริย์และบุคคลในราชวงศ์ ทำให้ผู้เป็นเป้าหมายของการล่าแม่มดถูกปฏิเสธรับเข้าเรียนหรือเข้าทำงาน หรือถูกกดดันให้จำต้องลาออกจากงาน ถูกรุมทำร้ายร่างกายไปจนถึงการถูกฟ้องร้องดำเนินคดี (อารียา นามศรีชาติ และคณะ, 2566) ดังตัวอย่างกรณี “ก้านธูป” เยาวชนหญิงคนหนึ่งถูกล่าแม่มดเพราะใช้เฟซบุ๊กวิจารณ์สถาบันกษัตริย์ ใน พ.ศ. 2553 เธอถูกขุดคุ้ยข้อมูลส่วนตัว เช่น ชื่อ นามสกุล เบอร์โทรศัพท์ ภูมิหลังครอบครัวแล้วส่งต่อกันไปในวงกว้างทางสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้เธอถูกข่มขู่ คุกคาม และสถาบันอุดมศึกษาบางแห่งปฏิเสธรับเข้าเรียน (อภิเดช เติปิน, 2561) สื่อสังคมออนไลน์ทำให้การล่าแม่มดมีความรุนแรงเพราะทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นให้ผู้อื่นรับรู้ได้ง่ายดายและรวดเร็ว

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2563 ที่มีการเรียกร้องให้ “ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์” จากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากมาย ปรากฏว่ามีประชาชนที่แสดงความคิดเห็นทางการเมืองในสื่อสังคมออนไลน์จำนวนมากถูกล่าแม่มด

ออนไลน์ในลักษณะที่แตกต่างไปจากก่อนหน้านี้ เพราะไม่ได้มุ่งให้เกิดการลงทัณฑ์ทางสังคมแต่เป็นการแจ้งความให้ดำเนินคดีผู้ที่เป็นเป้าหมายในข้อหาร้ายแรงและมีโทษสูง ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112 และ พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ

ตัวอย่างคดีที่เกิดจากการล่าแม่มดออนไลน์ เช่น ลลิตา (นามสมมติ) อายุ 30 ปี ถูกนายอภิวัฒน์ ชันทอง ประธานคณะกรรมการตรวจสอบการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่รัฐ (คตส.) แจ้งความที่สถานีตำรวจนครบาลนางเลิ้งในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ. 2564 จากการโพสต์คลิปวิดีโอในแอปพลิเคชัน TikTok วิจารณ์รัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ว่าใช้ภาษีประชาชนมาแจกประชาชนและประชาสัมพันธ์สถาบันกษัตริย์ (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2567) อีกตัวอย่างหนึ่ง วารี (นามสมมติ) อายุ 26 ปี อาศัยอยู่จังหวัดสมุทรปราการ ถูกนายพลีษฐ์ จันทร์หัวโทน แจ้งความที่ สภ.เมืองสุโขทัย จ.นราธิวาส ให้ดำเนินคดี 112 เนื่องจากเธอโพสต์และแชร์ภาพจากทวิตเตอร์ลงบนเฟซบุ๊กส่วนตัวที่ตั้งค่าเป็นสาธารณะเกี่ยวกับการสลายการชุมนุมของตำรวจในเหตุการณ์ชุมนุมวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 และแชร์โพสต์รูปการ์ตูนล้อเลียนตำรวจที่มีหัวเป็นสุนัขกำลังหมอบกราบคนนั่งอยู่บนเก้าอี้กำลังมอบสายคล้องคอ (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2566ค)

ผู้ล่าแม่มดออนไลน์มักแฝงตัวอยู่ตามสื่อสังคมออนไลน์ เช่น กลุ่มเฟซบุ๊กชื่อ “รอยัลลิสต์มาร์เก็ตเพลส” เพื่อรวบรวมหลักฐานนำไปแจ้งความ หรือส่งหลักฐานให้สมาชิกในขบวนการเป็นผู้ไปแจ้งความ ผู้ถูกดำเนินคดีในกรณีนี้มักเป็นบุคคลทั่วไปที่ไม่เป็นที่รู้จักในทางสาธารณะ แม้จะใช้บัญชีสื่อสังคมออนไลน์ที่ปกปิดตัวตน แต่ผู้แจ้งความหรือเจ้าหน้าที่ตำรวจก็สามารถสืบเสาะจนระบุตัวตนเพื่อดำเนินคดีได้ ระหว่าง พ.ศ. 2563 - 2566 มีประมาณ 136 คดีที่ประชาชนร้องทุกข์กล่าวโทษกันจากการแสดงความคิดเห็นในสื่อสังคมออนไลน์ ด้วยข้อกล่าวหาว่ากระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112 (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565ก) กลุ่มองค์กรที่ประกาศตัวชัดเจนว่าทำหน้าที่แจ้งความในกรณีเหล่านี้ ได้แก่ กลุ่มเครือข่ายประชาชนปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ (คปส.) กลุ่มศูนย์รวมประชาชนปกป้องสถาบัน (ศปปส.) กลุ่มไทยรักดี ศูนย์ช่วยเหลือด้านกฎหมายผู้ถูกล่วงละเมิด Bully ทางสังคมออนไลน์ (ศ.ช.อ) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น นายพลีษฐ์ จันทร์หัวโทน สมาชิกของ คปส. แจ้งความที่ สภ.สุโขทัย จ.นราธิวาส ให้ดำเนินคดีประชาชน 8 คน ฐานโพสต์ข้อความเข้าข่ายหมิ่นสถาบันกษัตริย์ในสื่อสังคมออนไลน์ (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565ข)

การแสดงความคิดเห็นของผู้ถูกดำเนินคดีเกิดขึ้นในโลกออนไลน์ที่ไร้ขอบเขต แต่กระบวนการดำเนินคดีจะต้องระบุพิกัดทางกายภาพของพื้นที่เกิดเหตุให้ชัดเจน เพื่อกำหนดว่าหน่วยงานในท้องที่ใดมีหน้าที่รับผิดชอบดำเนินคดี ความลักลั่นของขอบเขตพื้นที่เป็นช่องว่างที่ทำให้ให้ประชาชนกลั่นแกล้งกันได้ง่าย กล่าวคือ สมาชิกของขบวนการล่าแม่มดออนไลน์มักมอบหมายให้พวกพ้องของตนไปแจ้งความที่สถานีตำรวจในท้องที่ที่อยู่ห่างไกลจากภูมิลำเนาของผู้ถูกกล่าวหา โดยอ้างว่าตนพบเห็นข้อความที่เข้าข่ายการกระทำความผิดขณะอยู่ในท้องที่นั้น จึงปรากฏว่ามีการแจ้งความที่จังหวัดนราธิวาส เพื่อดำเนินคดีผู้ที่อาศัยอยู่จังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดนนทบุรี มีการแจ้งความที่จังหวัดระยองเพื่อดำเนินคดีผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร และมีการแจ้งความที่จังหวัดพังงาให้ดำเนินคดีผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น การแจ้งความดำเนินคดีในพื้นที่ห่างไกลทำให้ผู้ถูกดำเนินคดีมีความยุ่งยาก เสียเวลา และเสียค่าใช้จ่ายมากยิ่งขึ้น คดีความที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมของประเทศไทยไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรของการสื่อสารข้ามพรมแดน

ในกรณีนี้การพิจารณาว่าสื่อสังคมออนไลน์สามารถเป็นพยานหลักฐานที่สมบูรณ์แบบได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่สื่อและความสามารถของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในการเข้าถึงพื้นที่สื่อเท่านั้น แต่บริบททางสังคมและการเมืองมีอิทธิพลสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างพยานหลักฐานเพื่อพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย ในบริบทของสังคมไทย การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ยังคงเป็นประเด็น

อ่อนไหว และอยู่ในการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางว่าประชาชนจะสามารถแสดงความคิดเห็นได้แค่ไหนและอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นโลกกายภาพหรือโลกเสมือนก็ตาม ประเด็นข้อถกเถียงยังรวมไปถึงว่าสถาบันกษัตริย์และบุคคลในราชวงศ์มีสถานะอย่างไรในสังคมไทยเป็น “บุคคลสาธารณะ” ที่ประชาชนสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้หรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลายกรณีที่มีการดำเนินคดีนั้นผู้ต้องหาถูกดำเนินคดีอันเนื่องมาจากการวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานของรัฐในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการใช้งบประมาณแผ่นดินและทรัพยากรสาธารณะ ในกิจการของสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น การใช้พื้นที่สนามหลวง (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565ค) หรือการใช้กำลังเจ้าหน้าที่รัฐสลายการชุมนุมของประชาชน (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565ข) แม้ว่าหลายข้อความที่ถูกดำเนินคดีมิได้กล่าวถึงบุคคลได้อย่างชัดเจนแต่เจ้าหน้าที่รัฐก็ “ตีความ” ว่าเป็นการกล่าวหาว่าร้ายกษัตริย์ให้เกิดความเสื่อมเสีย

กรณีการล่าแม่มดออนไลน์ที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย สะท้อนชัดเจนว่าสื่อสังคมออนไลน์ในสังคมไทยไม่ได้เป็นปริณทณสาธารณะที่สมบูรณ์แบบ และประชาชนไม่สามารถใช้เป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็นในเรื่องของส่วนร่วมได้อย่างเสรีโดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐ ในทางตรงกันข้าม สื่อสังคมออนไลน์กลับกลายเป็นพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัยในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง และยังถูกจำกัดปิดกั้นด้วยกฎหมายให้ไม่สามารถขอข้อมูลจากผู้ให้บริการอินเทอร์เน็ตหรือข้อมูลในความครอบครองของผู้อื่นได้เมื่อจำเป็นในคดีความต้องการเข้าถึงหลักฐานข้อมูลทางคอมพิวเตอร์เพื่อใช้ในการต่อสู้คดี ทำให้จำเลยเป็นฝ่ายเสียเปรียบรัฐผู้ฟ้องคดี

7. บทสรุป

จากเหตุการณ์และข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาแสดงให้เห็นว่าแม้ในสังคมไทยจะมีการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองมากขึ้น แต่พื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ก็มิได้เป็น “ปริณทณสาธารณะ” ที่สมบูรณ์ตามแนวคิดของ เฮอร์เกน ฮาเบอร์มาส เนื่องจากประชาชนไม่สามารถใช้พื้นที่นั้นแสดงความคิดเห็นในเรื่องส่วนร่วมได้อย่างอิสระจากการแทรกแซงของรัฐ ในทางตรงกันข้ามยังปรากฏว่ารัฐไทยยังคงใช้วิธีการต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบเดิม ๆ เช่น การออกกฎหมายบังคับ และวิธีการใหม่ ๆ คือ การสอดแนมทางอิเล็กทรอนิกส์ เพื่อปิดกั้นการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ทำให้ประชาชนจำนวนมากถูกจับกุมดำเนินคดีโดยที่ถ้อยความ ภาพ และเสียง ที่พวกเขาแสดงออกในสื่อสังคมออนไลน์กลายเป็นหลักฐานที่รัฐรวบรวมมาใช้ในการตั้งข้อกล่าวหา และตัดสินลงโทษหากว่าเป็นการแสดงความคิดเห็นในแนวทางที่รัฐไม่พึงประสงค์ ขณะเดียวกันยังมีประชาชนและเครือข่ายต่าง ๆ ที่สวมบทบาทหน้าที่ของรัฐในการสอดส่องในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ เพื่อรวบรวมหลักฐานและแจ้งความดำเนินคดีต่อผู้แสดงความคิดเห็นทางการเมืองในแนวทางที่แตกต่างจากตนเอง กลายเป็นขบวนการล่าแม่มดออนไลน์ที่ทำให้ประชาชนจำนวนมากที่ใช้พื้นที่ออนไลน์วิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์สาธารณะได้รับความเดือดร้อนจากการถูกฟ้องร้องดำเนินคดี

อย่างไรก็ตาม นิยามของ “ความเป็นสาธารณะ” ยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องอภิปรายให้กว้างขวางมากขึ้น ทั้งเรื่องที่ว่าพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เป็น “พื้นที่สาธารณะ” หรือไม่ และผู้ที่ถูกพาดพิงถึงนั้นมีสถานะเป็น “บุคคลสาธารณะ” ที่พลเมืองในสังคมประชาธิปไตยจะสามารถวิพากษ์วิจารณ์ได้หรือไม่และในลักษณะอย่างไรบ้าง จากกรณีตัวอย่างต่าง ๆ ที่ยกมาในบทความนี้ส่วนใหญ่เป็นการดำเนินคดีในความผิดตาม พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ และประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112 ซึ่งในสังคมไทยยังมีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องของตัวบทกฎหมาย และการบังคับใช้กฎหมายเหล่านี้ว่าควรเป็นอย่างไร ประเด็นข้อถกเถียงส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความหมายของ “ความเป็นสาธารณะ” ทั้งของพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เอง

และผู้ที่ถูกพาดพิงถึงในสื่อสังคมออนไลน์ ว่ามีสถานะเป็นบุคคลหรือหน่วยงาน “สาธารณะ” ที่พลเมืองในสังคมประชาธิปไตยมีสิทธิและเสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ได้มากน้อยอย่างไร

บทความมีข้อสรุปที่สอดคล้องกับข้อเสนอของ มิลเลอร์และคณะ ที่เห็นว่าพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์เป็นได้แค่ “พื้นที่กึ่งสาธารณะ” (Semi-public Space) (Miller et al., 2016) ที่แม้ประชาชนจะสามารถใช้พื้นที่นี้วิพากษ์วิจารณ์รัฐและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ส่วนรวม” ได้มากขึ้นกว่าเดิมเมื่อครั้งที่ประชาชนไม่มีอำนาจในการสื่อสารแต่ต้องพึ่งพาสื่อมวลชนเป็นหลัก แต่สื่อสังคมออนไลน์ก็ไม่พ้นจากการถูกควบคุม ตรวจสอบ และสอดแนมของรัฐอยู่แน่นอน

8. เอกสารอ้างอิง

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2558). *สุนทรียศาสตร์กับการเมืองภาคประชาชน*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นลินา ไชยะ. (2563). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยพื้นที่สาธารณะ การเคลื่อนไหวทางสังคม และสื่อสังคมออนไลน์. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 7(1), 14-31.
- ประชาไท. (2555, 19 มกราคม). "ธาริต" ยืนยันไม่รู้ว่า "ฝั่งล้มเจ้า" แต่ "สุเทพ" ถูกล้อมให้ตีเอสไอรับทำคดี. <https://prachatai.com/journal/2012/01/38839>
- วงศ์ ตะวัน. (2566, 27 พฤษภาคม). *ตำนานสื่ออันตราย*. มติชนสุดสัปดาห์. https://www.matichonweekly.com/column/article_470216
- วิจารณ์ ประสพรัตนสุข. (2558). *บทบาทของเฟซบุ๊ก “สมบัติ บุญงามอนงค์” กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เพื่อต่อต้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมฯ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collection. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:93512
- ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์. (2543). สิทธิคือแพ่ง ความเป็นสาธารณะ และประชาธิปไตยของความเป็นศัตรู. *รัฐศาสตร์สาร*, 22(3), 270-308.
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2565ก, 1 เมษายน). สถิติผู้ถูกดำเนินคดีมาตรา 112 “หมิ่นประมาทกษัตริย์” ปี 2563-2566. <https://tlhr2014.com/archives/23983>
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2565ข, 18 พฤษภาคม). ฟ้อง “ลลิตา” ชาวเกาหลีใต้ ม.112 ปมโพสต์คลิปใน TikTok วิจารณ์การใช้ภาษีประชาชน ก่อนศาลให้ประกัน วงเงิน 2 แสน พร้อมเงื่อนไขห้ามทำสถาบันกษัตริย์เสื่อมเสีย. <https://tlhr2014.com/archives/43753>
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2565ค, 22 กันยายน). ศาลฟังพยานพิพากษาคดี ม.112 จำคุก 3 ปี “บุญลือ” กรณีคอมเมนต์ความจำเป็นต้องปฏิรูปสถาบันฯ ศาลลดโทษกึ่งหนึ่ง-ให้รอลงอาญา ชี้เพื่อให้ได้น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณฯ. <https://tlhr2014.com/archives/48687>
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2565ค, 19 ตุลาคม). ศาลนราธิวาสพิพากษาจำคุก 9 ปี “ภักธิญา” เชื่อว่าเป็นผู้แชร์โพสต์จริง เข้าข่าย ม.112 สามข้อความ ก่อนให้ประกันสู้ต่อชั้นอุทธรณ์. <https://tlhr2014.com/archives/49727>
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2566, 26 ตุลาคม). ศาลอุทธรณ์ยืนยกฟ้อง ‘วาริ’ จากสมุทรปราการ กรณีถูกฟ้อง ม.112 ทางไกลที่นราธิวาส ศาลชี้พยานโจทก์ไม่มีน้ำหนักพอ. <https://tlhr2014.com/archives/60934>
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2567, 29 มกราคม). จำคุก “ลลิตา” 1 ปี 6 เดือน แต่ให้รอลงอาญา คดี ม.112 ปมโพสต์วิจารณ์การใช้ภาษีประชาชนใน TikTok. <https://tlhr2014.com/archives/64175>

- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (ม.ป.ป.). 5 ปี คสช. สถิติผู้ถูกละเมิดสิทธิและเสรีภาพ.
<https://database.tlhr2014.com/public/overview/>
- สุนทร คุณชัยมั่ง. (2555). โลกไซเบอร์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของไทย (พ.ศ. 2549-2554) [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม]. Academia.edu.
<https://www.academia.edu/31690558>
- สุรสม กฤษณะจุฑะ. (2547). การเมืองวัฒนธรรมของความเป็นอื่นในพื้นที่สื่อ : การต่อสู้ทางวาทกรรมว่าด้วยพลังงาน [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]. Chiang Mai University Digital Collections. <https://cmudc.library.cmu.ac.th/frontend/Info/item/dc:102392>
- วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2566, 31 กรกฎาคม). SLAPP การฟ้องปิดปากของผู้มีอำนาจ. The Standard.
<https://thestandard.co/slapp-prosecution-of-the-authority/>
- อภิเดช เตปิน. (2561). รูปแบบของการล่าแม่มดออนไลน์ในบริบทสังคมไทย. วารสารสหวิทยาการวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 16(1), 8-184.
- อาทิตย์ สุริยวงศ์กุล. (2555). การเมืองบนเฟซบุ๊ก: วัฒนธรรม-การเมืองบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ไทย พ.ศ. 2553-2555 [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Academia.edu.
<http://www.academia.edu/113927698/>
- อารียา นามศรีชาติ. (2566). จากการต่อสู้ทางการเมืองสู่ “ปรากฏการณ์ล่าแม่มด” ในยุคสื่อสังคมออนไลน์ ในสังคมไทย ปี พ.ศ. 2556-2557. วารสารศิลปศาสตร์และอุตสาหกรรมบริการ, 6(1), 378-390.
- Anderson, B. (2015). *ศึกษารัฐไทย ย้อนสภาวะไทยศึกษา*. ฟาเดียวกัน.
- BBC NEWS ไทย. (2564, 5 เมษายน). 4 เมษา: “คนเสื้อแดง” คือใครในความเคลื่อนไหว 4-4 ของกลุ่ม “สามัคคีประชาชน”. <https://www.bbc.com/thai/thailand-56636395>
- Beck, U. (1994). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In U. Beck, A. Giddens, & S. Lash (Eds.), *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in Modern Social Order*. (pp. 1-55). Polity Press.
- Castells, M. (2005). The Network Society: From Knowledge to Policy. In M. Castells & G. Cardoso (Eds.), *The Network Society: From Knowledge to Policy*. (pp. 3-21). Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations.
- Castells, M. (2007). Communication, Power and Counter-power in the Network Society. *International Journal of Communication*, 1(2007), 238-266.
- Castells, M. (2015). *Networks of Outrage and Hope: Social movements in the Internet age* (2nd ed.). Polity Press.
- ETDA. (n.d.). พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2550.
<https://www.etda.or.th/getattachment/e3c8aef2-00ce-4c91-abea-fef02fc7f07c/Computer-Crimes-Act-BE-2550-and-BE-2560.aspx>
- Faris, D. (2010). *Revolutions without Revolutionaries? Social Media Networks and Regime Response in Egypt* (UMI NO. 3431116) [Doctoral dissertation, University of Pennsylvania]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Ferrer, N. (2014). Re-Thinking Social Theory in Contemporary Social Movement. *Contention: The Multidisciplinary Journal of Social Protest*, 1(2), 27-45.

- Finlayson, J. G. (2016). *ฮาเบอร์มาส มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ*. สานเงินมีมา.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25(26), 56-80.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. Pluto Press.
- Gladwell, M. (2010, September 27). *Small Change: Why the Revolution will not be Tweeted*. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique*, 3(1974), 49-50. <https://doi.org/10.2307/487737>
- Habermas, J. (1993). *The Structural Transformation of Public Sphere: An Investigation of a Category of Bourgeois Society*. The MIT Press.
- iLAW. (2553, 9 ธันวาคม). *สรุปสถานการณ์การควบคุมและปิดกั้นสื่อออนไลน์ พ.ศ.2550 - 2553 [TH-EN]*. <https://www.iLAW.or.th/articles/202>
- iLAW. (2559a, 2 ธันวาคม). *จีรนุช เปรมชัยพร: ผอ.ประชาไท*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23450>
- iLAW. (2559b, 2 ธันวาคม). *ณัฐพล: พันธุ์ทิพย์ดอทคอม*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23400>
- iLAW. (2559c, 2 ธันวาคม). *ทศพร ร./MOM (คดีหุ่นตก)*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23418>
- iLAW. (2559d, 2 ธันวาคม). *ธีรนันต์ ว./bbb (คดีหุ่นตก)*. <https://www.ilaw.or.th/articles/case/23417>
- iLAW. (2559e, 2 ธันวาคม). *พงษ์วิทย์: เจ้าของเว็บโพสค์มันแก๊งค์ดอทคอม*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23337>
- iLAW. (2559f, 2 ธันวาคม). *สมเจตน์ อ./Red_Ghost (คดีหุ่นตก)*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23419>
- iLAW. (2564a, 4 มิถุนายน). *นพวรรณ: เบนโตะ*. <https://www.iLAW.or.th/articles/case/23354>
- iLAW. (2564b, 9 ตุลาคม). *มาตรา 112: ทางเลือกและทางออกของสังคมไทย*. <https://www.ilaw.or.th/articles/9937>
- Miller, D., Costa, E., Haynes, N., McDonald, T., Nicolescu, R., Sinanan, J., Spyer, J., Venkatraman, S., & Wang, X. (2016). *How the World Changed Social Media*. UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781910634493>
- Thainetizen. (2554, 29 สิงหาคม). *Ars Technica รายงาน: ชาวไทยลัญชาตืออเมริกาที่ถูก DSI กักขัง ฟ้องเว็บไซต์ที่บอกข้อมูลของเขาให้รัฐบาลไทย*. Thai Netizen Network. <https://thainetizen.org/2011/08/anthony-chai-sues-web-hosting/?amp=1>
- The MATTER. (2563, 9 ตุลาคม). *เปิดรายงานปฏิบัติการ IO ในทวิตเตอร์ หลังพบ 900 กว่าบัญชีที่เชื่อว่าเป็น IO และเชื่อมโยงกับกองทัพ*. <https://thematter.co/brief/125769/125769>
- THE STANDARD TEAM. (2563, 26 กุมภาพันธ์). *วิโรจน์ เปิดหลักฐานใช้บัญชีปฏิบัติการ IO อวยรัฐบาล-สร้างมลทินฝ่ายตรงข้าม*. The Standard. <https://thestandard.co/evidence-using-state-operating-statements-io/>